

Zevrubná zpráva o tragice slov

Předčasně uzavřené dílo Jiřího Pištory je nejen svědectvím o své době, ale má co říci také současnému čtenáři.

TOMÁŠ LOTOCKI

Hned v několika rovinách můžeme zpytovat knihu *Básně a brundibásně*, kterou na sklonku minulého roku vydalo nakladatelství Host. Ústředně je tu významný vydavatelský počin, sestávající prakticky z kompletního básnického odkazu Jiřího Pištory (1932–1970), tvůrce na první pohled nepřehlédnutelného, přece však na dlouhá léta polozapomenutého, respektive normalizační mocí zcela zapuzeného a „polistopadovou spravedlností“, na rozdíl od mnoha jiných umlčených či vymazaných, rehabilitovaného s mnohem menšími fanfárami. A přece odkaz tvůrce promlouvá a zájem o jeho slovo – zdá se – dokonce roste. Jak píše Jiří Gruša v doslovu, stvrzoval Pištora onu „svatou trojici dobrého psaní“, neboť „pěstoval soulad mezi jménem a významem a pojmenovatelem“. A opět citujeme Grušu: „Aby však fungovala, musí do čtveřice, musí mít možnost oslovit publikum.“ Čím tedy Jiří Pištora ono publikum oslovuje dnes, v čase, kdy se slovo může šířit víceméně svobodně a problémem není ani tak ostrost jeho zvuku, jako spíše vosk v našich uších? Kauzalita umělcova přežití je neúprosná a platí to i pro slovo básnické: čas a prostor-slovo-příběh-mýtus. Časy se ovšem mění. Ve starém umění nebylo podpisu

Jiří Gruša, přítel z nejbližších, jeden z těch mála statečných, zvedajících pochodně, uvržené do bažin zdánlivě věčného zapomnění. U vědomí toho, že Grušův doslov je vydán až posmrtně a že hned po něm v knize nalézáme přepis Pištora dopisu na rozloučenou a Grušovy řeči nad rakví přítele, se nemůžeme ubránit až jakémusi metafyzickému strnutí. Tedy dovršení přímo antického dramatu a tato kniha jako součást oné aristotelovské katarze? Možná, ale na druhou stranu nemám příliš rád to „hraní si na schovávanou antiky“, a pokud se výše říká, že sama Pištora poezie není onou Věcí Makropulos, netvrdím přitom, že si jí nezaslouží být.

Odpovědnost za svět

Vraťme se proto na počátek, tedy k živému slovu živého autora. Opět se však nabízí několik úhlů pohledu – Pištora solitér, ryzí básník, svádějící často vysilující boj o slovo, jak to před ním i po něm činili a budou činit mnozí další, a pak rovina řečnické nadosobní, dějinná: Pištora poezie jako boj za návrat od ideologické vyprázdněnosti a fetiše slov k jejich podstatě. Zde Pištora jméno nalézáme v zástupu těch, kteří museli vstoupit, opět slovy Jiřího Gruši, „do nejhlubší kloaky novočeských dějin, hloubené nacismem a komunismem“, aby sved-

Tyto tři básnické sbírky jsou doplněny sbírkou Pištoraových veršů pro děti *Brundibásně*, dochovanou v pozůstalosti.

Pištora tedy do literatury vstupuje na počátku šedesátých let, v čase již přece jen opatrného tání tuhých sibiřských ledů. Prvotina je dedikována Oldřichu Mikuláškovu, jehož vliv na Pištora poezii je patrný zejména po stránce formální – preferencí tvaru středně dlouhé básně, psané volným veršem s občasnými rýmy, rezonující vnitřní rytmičtější náplní v syntaktické jednotě dlouhé souvětí-strofa. Zatímco však pro celé Mikuláškovu dílo je typický dynamický vývoj a formální různorodost, vstupuje Pištora do literatury jako autor až překvapivě vyzrálý a celé jeho básnické dílo pro dospělé působí po formální i výrazové stránce velmi monoliticky – což se na první pohled zdá být v rozporu s převratnými dějinnými událostmi šedesátých let i básnickou krizí osobní, vrcholící dobrovolným odchodem ze světa. Při hlubším vhledu do Pištoraovy poezie, generačně i svým osobním ustrojením odmítající exaltovaná gesta a zároveň imanentně oslovující a tážající se, však nelze nevidět – byť bez vnějších dramatických přerývů – cestu od pokládání si obecných otázek po smyslu lidské existence v prvotině až k naprostému existenciálnímu rozvratu životních jistot v Mezerách paměti. Podobně jako mnozí jiní nalézá Pištora obranu vůči halasu ideologických panegyriků v civilismu, který však už zdaleka nenabízí onu jistotu všedního dne, jako v čase, kdy se ještě upřímně věřilo, že poctivou každodenní prací vybudujeme slunné zítřky. Intimita a zabydlenost nepřicházejí, touha po nalezení základních jistot skrze mikrodráma všedního je leptána tlakem okolního světa i vědomím vlastní lidské omezenosti. Už si nevyhrneme rukávy, už neporučíme větru, dešti – žijeme v Zemi přibližných: *všechno samé velbloudování v jehlách. / Držíme si tam ouško pro naději. / protože teprve špendlíky jsou naprosté.* Symbolem tohoto marného úsilí jest řeka, ale co je to vlastně říční proud? – vždyť relativizována je tu i základní konvence jednoty času a prostoru: *Hodiny v řece / pane, / viděl jsem pstruha přejet ciferník / a ukázat půl šesté... // Někdo tu utopil svůj čas.* V Pištoraově poezii se to také hemží rybami – rybami v listí, rybami visícími doma na zdi, rybami přejíždějícími ciferník – a básník není vlastně nikým jiným než rybářem času (*Kdyby tak lidé ruku / již se loučí, mohli pak třeba / nechat rybářům / at' na to chytají*), rybářem nadále doufajícím (*i s vlasem mezi zuby pořád víme, / co je to šířost naděje*), ale přesto již dávno odsouzeným k nezdaru (*A my to nezměníme, pstruzi v kamenech, / ... křižácké vojsko tak jak tak / zůstane u svých ryb, / my ještě tak se mstít / za tyhle konce třípytkou*). Občas sice ještě přijde pointa, která dokonce může vynívat jako zbytečně zdůrazňování dávno vysloveného, i když se jedná spíše o zoufalou snahu po uchopení aspoň elementární jistoty ve světě plném necitelnosti, přetvářky a disharmonie (*Jenomže člověk pořád není platejz, / přátelé*), většinou však zůstává jen vědomí univerzální odpovědnosti za osud člověka, projevuující se ve světě plném zla osobní nejistotou a vnitřní rozervaností (*Jak obejdu ten čas / Čas jako pouhé naleziště zločinů*).

Pištora je též básníkem podzimu a barev (s trochou nadsázky bychom ho mohli nazývat českým Traklem); vedle červené a modré je jeho poezie prosycena především žlutí. V psychologii barev symbolizuje žlutá inteligenci, duchovní přesah, a zároveň touhu připoutat, varovat. Přestože se jedná o nejteplejší barvu,

jen málokdo ji má za svou nejoblíbenější – je barvou slunce a v duze přitom téměř nepostřehnutelná. Tak i v Pištoraově poezii je imanentní snaha připoutat, varovat, brát život za všech okolností vážně, ale vědomí nadosobní odpovědnosti nám jistoty a pocit teplého a útulného zázemí nepřináší – známe slunce, ale nemůžeme se mu podívat do tváře; všechno se děje jakoby mimo nás – podstatné děje unikají našim smyslům a intelektu nezbyvá než bezmocně tápat či si pomáhat zoufalou ironií: *je po bouřce. / A po neděli, / po němčem pořád mimo nás. / Jestli je bůh, / mělo se mu to sdělit / včas...*

Pištoraův problém jest tedy existenciální, a v tomto smyslu nalézáme pokrevní pouto s Holanem, Halasem (diplomovou prací o jeho poezii Pištora završil své studium v Olomouci) a částečně také Ortenem – přestože je Ortenův svět na rozdíl od toho Pištora od počátku zabydlen starými známými věcmi, je i jeho intimita brutálními zásahy zvnějšku destruována. Je samozřejmě obtížné spekulovat, jak by se Ortenova poezie dále vyvíjela, není však nemístné vyslovit domněnku, že reflexe vnitřního světa tak křehkého a zranitelného by docela dobře mohla časem konstituovat do podoby autentické tvorby pro děti. A Pištora, v době nejtěžších „mezer v paměti“, nalézá azyl v dětské řeči. Přestože Jiří Gruša nazývá sbírku *Brundibásně* „českým Morgensternem“ a jinde nám zase Pištoraova ironie a smysl pro absurdno připomene další z úhelných kamenů poezie nonsensu – Learovy limericky –, nalézá její význam především v oné rovině „arteterapeutické“, v úniku do hájemství mateřské řeči. Je příznačně paradoxní, že definitivní zákaz přináší Pištoraovi text určený těm nejnevinějším – báseň *Lapkové*, otištěná v dětském časopise *Mateřdouška*, kterou ihned prohlédla nejen nadšená masa čtenářů, ale pochopitelně i opět bedliví strážcové socialistických pořádků, zjevně již dostatečně poučení z krizového vývoje. A tak se pomyslnou pečeti, básnickým testamentem světa tak komplikovaného a zdánlivě bezvýhodného, stává morgensternovská laděná, řízná osmiveršová satira: *Žije, žije ve stepi / jeden v suché otepi. / Druhý v láptích pod pařezem, / třetí v díře mezi bezem. / At' si jsou / tam kde jsou. / At' sem na nás / nelezou.*

Pokud mám na závěr v kostce zhodnotit celé Pištoraovo básnické dílo, musím chtít nechtě připustit, že – hovořím-li o jisté příbuznosti s poezií Mikuláškovou, Holanovou, Halasovou nebo Ortenovou – v něm nenaléžám místa takové výrazové intenzity a emocionální síly jako v tvorbě zmíněných velikánů. Pevné a nezastupitelné místo Pištoraovy tvorby v naší poezii druhé poloviny dvacátého věku vidím spíše v historickém kontextu a zejména v poctivosti a nekompromisnosti, s nimiž Pištora přijímá odpovědnost za básnické slovo i za osud člověka ve vztahu k celému makrokosmu. A pak jistě také v oněch souvislostech, stojících mimo samotnou poezii, které... ale to už bychom opět zabředli do problematiky předurčenosti a svobody lidského ducha, bytí a času a dalších věčných a přitom nikdy nezodpověditelných metafyzických otázek. I pro potřeby nás, prchavých snivců a luzných milců poezie, je však dobré vědět, že – vrátím-li se obloukem na počátek – v sobě tato kniha tají hned několik rovin, pro které stojí nejen za pozorností, nejen za přečtením, ale i za hlubší zamyšlením.

Jiří Pištora: *Básně a Brundibásně*. Host, Brno 2011.

Tomáš Lotocki (1977) je básník, publicista a ichtyolog.

Ilustrace Ludka Vimra k básni *Lapkové*. Repró www.sds.cz

třeba, renesance, ale více až počátek 19. století (libertinství naplněné romantikou) nalézá význam signatury – za dílo se ručí svým jménem; v dnešním umění už stačí vlastně jen ten podpis – díla netřeba. A dostáváme se tak k další rovině příběhu knihy – Věc Pištora. Protože, příznivci si to hned na začátku, především tento příběh o člověku, který zaplatil vážení slov svým životem, mýtus o mučednickovi poezie, může jméno Pištora zaručit nesmrtelnost. A tak zaznívá hymnus o básníkovi, který v sobě propojil ethos víry s pathosem činu – pro pravdu obětuje vlastní život. Nestává se tedy sebevrahem, opovrhujícím životem, ale mučedníkem, opovrhujícím smrtí. Dávají se Pištora, jak ostatně nazval Jiří Gruša jeden ze svých esejí v knize *Šťastný bezdomovec*. A propos

li tento boj a navrátili poezii její exkluzivitu, její „prastarou grazzii, která chce etiku jako estetiku“. Snad ještě více než sama Pištora poezie vypovídá o snaze tehdejší generace navrátit slovům jejich původní význam esej *Tragika slov*, vycházející roku 1964 v časopise *Tvář*: brilantní analýza falešnosti a vyprázdněnosti totalitního slovníku (jak si v této souvislosti nevybavit Havlovu *Moc bezmocných* – budovatelský slovník střídá ten normalizační, a my žijeme – zakletí do kruhu...) pootevírá další příhrádku, v níž se ukrývá Pištora coby esejista, fejetonista a literární kritik. Páteří knihy jsou však tři básnické sbírky: *Hodiny v řece* (Československý spisovatel, 1961), *Země přibližných* (Mladá fronta, 1965) a *Mezery paměti* (vydaná péčí Jiřího Gruši v samizdatové edici Petlice).